

פרויד והפסיכיאטריה: מחקריו בהיסטריה

מבוא

ספר זה הוא חלק ממחקר שמטרתו לעמוד על מהות המהפכה המדעית הפרוידיאנית. במחקר זה אני מבטא את תחושותי שמהפכתו המדעית של פרויד לא הובנה כראוי. פרשניו, אף האוהדים והבקיאים ביותר ברזי הגותו, טעו ועדיין טועים בפרשנותם את פרויד מכיוון שהם ניגשים לכתביו דרך תפיסות מסורתיות בכל אחד ואחד מן התחומים הנוגעים להם: פילוסופיה, פסיכולוגיה, פסיכיאטריה או מתודולוגיה מדעית. בהיסטוריה של המדע אין אח ורע לניסיונות אלו של הפרדיגמות המדעיות הישנות לבלוע את הפרדיגמה החדשה ולהתאימה להן עד כדי מחיקה של כל סימן מהפכני אמיתי. לעתים קרובות מלווים ניסיונות אלו בביקורת על בסיס הפרשנות השגויה המיוחסת לפרויד. הגותו של פרויד היא בגדר הצעה למדע חדש לחקר האדם, מדע המבטל חלק גדול מהמושגים והדיכוטומיות שעל פיהם נהוג להתייחס למציאות האנושית.

מטרת הספר הזה לשמש דוגמה ראשונה להתייחסות פרשנית לכתבי פרויד המנסה ללמוד ממנו כיצד עושים מדע מדויק בחקר האדם. בניסוח אחר, בספר זה נשאף ללמוד מפרויד כיצד יש לחקור את האדם וכיצד עלינו להתמודד עם השאלות והבעיות הספציפיות שחקר האדם מעלה. כל זאת במקום הגישה הפרשנית המנסה "ליישר" את הגות פרויד עם תפיסות מקובלות של המדע (אשר כולן מבוססות על ההבחנה בין מדעי הטבע, המסבירים, החזקים, המדויקים יחסית, לבין מדעי האדם החלשים, המפרשים, הלא מדויקים), מבלי לקבוע אפרוירי שמכיוון שלרוב אי-

פרויד והפסיכיאטריה/ על "מחקרים בהיסטריה" / מאת: שאול חיימוביץ'

כל הזכויות שמורות להוצאת רסלינג © הפרק מועלה באתר האיגוד לפסיכותרפיה בהסכמת ההוצאה

אפשר לחקור את האדם בשיטות הכימות והניסוי של המתמטיקה והפיזיקה, אזי אי-אפשר לחקור את האדם באופן מדויק.

במסגרת הנוכחית הצגת הצעותיו החדשניות של פרויד תהיה מוגבלת לאלו הנוגעות לפסיכיאטריה ולהשלכות הנובעות מהן. מטרת הספר הזה, שבו אני עושה את הצעד הראשון בהצגת פרשנותי ומביא את הנדבך הראשון שלה, מוגבלת להוכחה שבעבודתו עם המטופלות ההיסטריות הראשונות שלו, פיתח פרויד תפיסה אמפירית שונה מהתפיסה האמפירית הפסיכיאטרית. התפיסה הפסיכיאטרית, שהיא התפיסה הסימפטומטולוגית, תתואר בפרק 1. החידוש האמפירי הזה הוא אחד מני רבים שהציג פרויד כבר בתקופה מוקדמת זו של עבודתו הפסיכיאטרית. על מנת להבין חידוש זה חשוב לתאר, ולו בקצרה, את הרקע שבו התפתח.

פרויד, שהחל את עבודתו המחקרית בתחום הניורולוגיה, עבר להתנסות בפסיכיאטריה בקליניקה של מיינרט (Meynert) במאי 1883¹. מ-1886 עד 1893 החל פרויד לפרסם מאמרים פסיכיאטריים שונים העוסקים בהיסטריה ובטיפול ההיפנוטי. במאמרים אלה הציג תפיסות ובעיות שבהן דנו מקצת עמיתיו (שרקו, ברנהיים, פורל). ספר זה לא יעסוק במאמרים אלה, מכיוון שאף על פי שפרויד ביטא בהם תפיסות משלו, אין בהם עדיין התייחסות ישירה למקרים קליניים ולא פיתוח של תפיסה אמפירית עצמאית ממש. נוסף על כך, היבטים אחדים המתייחסים לפן הטיפולי של השיטה ההיפנוטית-סוגסטיבית, המופיעים במאמרים אלה, מקבלים ביטוי מלא במחקרים בהיסטריה. כך שבדיקת ספר זה (בפרקים 2 ו-3) תאפשר

איגוד ישראלי לפסיכותרפיה

פרויד והפסיכיאטריה/ על "מחקרים בהיסטריה" / מאת: שאול חיימוביץ'

כל הזכויות שמורות להוצאת רסלינג © הפרק מועלה באתר האיגוד לפסיכותרפיה בהסכמת ההוצאה

שחזור מלא של נקודות המוצא וההתפתחות של שיטתו המחקרית והטיפולית של פרויד.

בשנת 1892 החל פרויד לפרסם את התיאוריה החדשה שלו להסבר פסיכודינמי (פסיכופיזיולוגי) של הנוירוזות, וב-1895 פרסם בשיתוף פעולה עם ידידו, הרופא והמדען יוסף ברוייר (Breuer) את המחקרים בהיסטריה, שעל ניתוחם מבוסס ספר זה. בעבודה זו הציג כל אחד מהמחברים את תפיסתו התיאורטית את ההיסטריה ודוגמאות לטיפולם בחולות היסטריות. קריאתי במחקרים בהיסטריה תתמקד בניתוח המקרים ולא בהצגת התיאוריות שלהם, כלומר בניתוח מה שראו, שמעו ועשו בפועל. בפרק 2 אנתח את ההצגה ואת הטיפול המפורסם של ברוייר באנה או. פרק 3 יוקדש לבדיקת ארבעת המקרים שהציג פרויד (אמי, לואי, קתרינה ואליזבת). ההשוואה בין ההצגות האלה, בין הגישות למטופלותיהם ובעיקר בין התפיסות שלהם את התופעות הפסיכיאטריות תתרום רבות להבנת הטענה המרכזית שתוצג בספר זה. השוואה זו הנה מעניינת מאוד מכיוון שהצגתו של ברוייר עונה על כל הקריטריונים הפסיכיאטריים ותשמש אותנו כדוגמה פרדיגמטית. עם זאת היא שונה מן ההצגות הקליניות של פסיכיאטרים אחריםⁱⁱ הן באורכה ובהיקפה והן משום שברוייר התייחס, ולו במעט, להיסטוריה האישית של החולה שלו.

בחקר המקרים שהציג פרויד, אני מדגיש את החשיבות המיוחדת שהחל לייחס לסיפור שמספר החולה. נטייה זו של פרויד הלכה וגברה, והיא, יותר מכל דבר אחר, עיצבה את המשך דרכו. האסוציאציות, הזיכרונות, המחשבות שהחולה שטח בפניו הפכו בהדרגה, כשהם משובצים ברצף סיפורי אחד, לתופעה המרכזית שאותה ביקש

איגוד ישראלי לפסיכותרפיה

פרויד והפסיכיאטריה/ על "מחקרים בהיסטריה" / מאת: שאול חיימוביץ'

כל הזכויות שמורות להוצאת רסלינג © הפרק מועלה באתר האיגוד לפסיכותרפיה בהסכמת ההוצאה

פרויד להסביר.ⁱⁱⁱ טענה זו היא טענה מקובלת. עיקר תרומת מחקרי בהצעה לפרש את תפיסתו הסיפורית של פרויד כיצירה של מושא אמפירי חדש שבא להחליף את התפיסה הסימפטומטולוגית הפסיכיאטרית (ולא למשל, כפי שנהוג לחשוב היום, שפרויד בא להוסיף גישה נרטיבית לגישה הפסיכיאטרית הפוזיטיביסטית). בפרק 4 אבדוק את יחסו הביקורתי של פרויד כלפי תפיסות פסיכיאטריות שונות. כפי שאראה, ביקורת זו והתרחקותו מהפסיכיאטריה הן תוצר לוואי ופועל יוצא של גישתו האמפירית החדשה. בהקשר זה אבדוק את עיסוקו של פרויד בשאלות עקרוניות הנוגעות למושגים הבסיסיים של הפסיכיאטריה, באופן כזה שמעמיד בספק את תקפותם של מושגים אלה בתיאור ובהתייחסות לתופעות שהפסיכיאטריה מנסה לחקור. במקרים אלה עסק פרויד בשתי דיכוטומיות דומיננטיות, החשובות לקיום הפסיכיאטריה בכל הזמנים: האחת היא הדיכוטומיה גוף ונפש והקשרים ביניהם, האחרת היא הדיכוטומיה נורמלי/א-נורמלי. בפרק 5 אדון בהשלכות תפיסתי את המפעל הפרוידיאני על הפסיכיאטריה, הפסיכואנליזה והמחקר המדעי של האדם. אני מעלה שאלות עקרוניות (א) על אודות טיב הידע הפסיכיאטרי ו(ב) על אודות הכללתה המקובלת של הפסיכואנליזה בתוך התחום הפסיכיאטרי והרפואה בכלל. פרויד עצמו עסק בנושא אחרון זה במידה מסוימת, במאמר מאוחר יותר על לגיטימיות העיסוק בטיפול אנליטי בידי לא רופאים.^{iv} במאמר זה הדגיש פרויד את הקרע העמוק בין המדע שלו לבין הפסיכיאטריה והבליט את ההבדלים העקרוניים הרבים הקיימים ביניהם. בעמדתו אני רואה תרומה למאמצי ההתבדלות של פרויד.

איגוד ישראלי לפסיכותרפיה

אף על פי שבספר זה איני מציג את כל היקף מחקרי, מחובתי להראות לקורא, ולו במעט, את כוונתי ואת האסטרטגיה הפרשנית שפיתחתי על מנת לממש אותן. כמרומז, הצגתי כאן היא חלק משאיפה גדולה יותר – לנסות לפענח את מהות מהפכתו המדעית של פרויד. מהות זו, אני חש, לא הוצגה באופן מדויק. לאסטרטגיה הפרשנית שאימצתי לקריאה ולהבנה של הטקסטים הפרוידיאניים שלושה היבטים שונים, אשר מטרת כל אחד מהם להתמודד עם קשיים מרכזיים של הטקסטים האלה.

מכיוון שמטרתי הייתה לגלות את המהפכני במפעל הפרוידיאני, הייתי חייב, ראשית כול, להבדיל בין המרכיבים המהפכניים לבין אלה השמרניים בהגותו. הבדלה זו אינה פשוטה, שכן ההיבטים המהפכניים של מפעלו המדעי מופיעים מעורבבים עם תפיסות התואמות עדיין את הפרדיגמות הישנות.^v ולא זו בלבד, אלא שלדעתי לא עשה פרויד הרבה על מנת להגן על המרכיבים המהפכניים של הגותו ולהבהירם. הוא המשיך והחזיק בתפיסות ישנות לאחר שהציג את החדשות, ולעתים קרובות נעצר פיתוחן של התפיסות החדשות. במובן מסוים, ניתן לומר שהוא נתן לתפיסות החדשות לדבר בעד עצמן. אפיון זה של כתביו, ערבוב של תפיסות מסורתיות וחדשניות, הופך את קריאתם והבנתם המדויקת למשימה קשה מאוד הדורשת בדיקה קפדנית, ואף טרחנית, של הטקסטים. לעתים קרובות, סתר פרויד את עצמו בנושאים חשובים ביותר. פרשניו מנצלים עובדה זו למטרותיהם, ומגייסים לצורך זה כל מרכיב פרה-פרוידיאני בתפיסות פרויד. מכיוון שכך, המטרה העיקרית של

פרויד והפסיכיאטריה/ על "מחקרים בהיסטריה" / מאת: שאול חיימוביץ'

כל הזכויות שמורות להוצאת רסלינג © הפרק מועלה באתר האיגוד לפסיכותרפיה בהסכמת ההוצאה

מחקרי היא למתוח קו הפרדה ברור בין שני היבטים אלה ולהבליט את המרכיבים המהפכניים – מרכיבים העשויים לתרום לבנייה של מדע חדש לחקר האדם. שנית, המחקר של כתבי פרויד הביא אותי לגילוי שהמרכיב המהפכני ביותר בהגותו הוא האופן שבו תפס את התופעות האמפיריות שחקר: בתקופה הראשונית של מחקריו המקוריים, שבה אעסוק בספר זה, באופן שבו לאה את הסימפטומים הפסיכיאטריים. תפיסתו המיוחדת של פרויד את הסימפטום לא תתגלה לעינינו אם נתמקד, כמקובל, בחקר תורותיו ושיטתו הטיפולית. ההפרדה וההנגדה בין תורותיו ושיטתו הטיפולית לבין תפיסתו האמפירית היא ההיבט השני של האסטרטגיה הפרשנית שלי. אף על פי שפרויד הדגיש את החידושים התיאורטיים והטיפוליים שלו (ותלמידיו בעקבותיו), אלה אינם יכולים להסביר באופן מספק את התחושה של מהפכה מדעית ממשית, אשר חש כל מי שלומד את כתביו לעומק ומעוניין בפיתוח מדע מדויק לחקר האדם. טענתי הכללית המרכזית היא שבכתבי פרויד קיים פיתוח נוסף ומהפכני עוד יותר: גילוי עולם אמפירי חדש שבו כל התופעות האנושיות הנן זהות מהבחינה העקרונית ובעלות אותו ערך אמפירי. כפי שאראה כאן, בעולם זה תפיסת תופעות אלו או אחרות כסימפטומים אינה רלוונטית. כמו כן, גם ההבדלה הפסיכיאטרית בין נורמלי לבין א-נורמלי אינה רלוונטית לחקר התופעות האנושיות, ובהקשר זה היא לכל היותר בעלת חשיבות משנית ומתחרה עם שנויות רבות שעל פיהן ניתן לקטלג תופעות אלו.

גילוי זה הביא אותי לסברה שלא ניתן לאפיין את התקופה הנדונה בספר זה כשלב של גישושים ראשוניים והכנה ליצירת הפסיכואנליזה כשיטה טיפולית וכתיאוריה

איגוד ישראלי לפסיכותרפיה

פסיכיאטרית ופסיכולוגית כללית בלבד. כבר קיימים בה זרעים למדע רחב יותר לחקר האדם, ויש לדחות את הדיון על אופי המדע שלו עד לאחר בירור מדויק של מושאי מחקרו. תקופה זו היא שלב מכין לשיטה מחקרית רחבה יותר. מכיוון שכך, אני מעדיף לכנות תקופה זו *טרום-מהפכנית* ולא *פרי-פסיכואנליטית*, כמקובל.^{vi} פיתוח שיטה פסיכיאטרית ותיאוריה פסיכולוגית, חשובה וחדשנית ככל שתהיה, לא יכול להסביר את היקפו העצום והרחב של עולם התופעות, השונות באופן מהותי מהתופעות הפסיכיאטריות והפסיכולוגיות, שניתן לחקור באמצעות שיטת פרויד. ואמנם, מאוחר יותר חקר פרויד עצמו תופעות ממין זה, כגון חלומות, בדיחות, שגיאות, עבודות אמנות, תופעות דתיות והדת בכלל, תופעות חברתיות ועוד.

היבט שלישי של פרשנותי את פרויד התפתח כתוצאה מקושי לא מבוטל שמחקרי מעלה. את הקושי הזה ניתן להגדיר *מחלוקי הדעות שלי עם פרויד* על מהות מפעלו המדעי, כפי שתיארתי בסעיף הקודם. קיימת ספרות ענפה ביחס להבדלים בין הפרשנויות השונות, זו של המחבר את עצמו וזו של קוראיו. שני הנושאים העיקריים הנוגעים בקושי זה הם: (א) פרשנות-היתר של טקסטים; (ב) מידת הלגיטימיות של הקורא לחלוק על פרשנות המחבר את עצמו.^{vii}

תפיסתי בעניין האחרון היא שאף אם קורא מפרש טקסט באופן זהה לפרשנות המחבר, זו עדיין פרשנותו. כמובן, עבודתו קלה יותר: הוא אינו מחויב להוכיח את פרשנותו. במקרה שלי, הן על מנת להצדיק את פרשנותי, השונה מזו של פרויד, והן על מנת להימנע מפרשנות-יתר, שאני סולד ממנה, נהגתי בטקסט הפרוידיאני בחרדת קודש. גישתי הייתה לנסות להיצמד באופן מרבי, ואף כפייתי, לטקסט, תוך

פרויד והפסיכיאטריה/ על "מחקרים בהיסטריה" / מאת: שאול היימוביץ'

כל הזכויות שמורות להוצאת רסלינג © הפרק מועלה באתר האיגוד לפסיכותרפיה בהסכמת ההוצאה

השתדלות להימנע מכל פרשנות-יתר. אני סבור שחילוקי הדעות שלי עם פרויד הם פועל יוצא מהתייחסות זו לטקסט הפרוידיאני. היצמדות זו, עם התוספת של כמה היקשים לוגיים, היא שהביאה אותי לגלות את הפער הקיים בין מה שעשה פרויד בפועל לבין התיאוריות שלו.^{viii}

חיזוק נוסף לפרשנותי הכופרת קיבלתי מפרויד עצמו. אני טוען, וזאת מבלי להציג כאן הוכחות, הקיימות למכביר בטקסטים המאוחרים שלו, ששאיפתו של פרויד הייתה לפתח מדע חדש לחקר האדם, לא תורה פסיכו(פתו)לוגית ולא שיטה טיפולית בלבד; מדע כזה שאינו מתחשב בגבולות המדעים המוכרים (פסיכיאטריה, פסיכולוגיה, סוציולוגיה) ולא בתפיסות האמפיריות של מדעים אלה. טיפולו במושאים האמפיריים של מחקריו המאוחרים חוצה בלי רחמים את הגבולות של מדעים אלה. נאמנותי לפרויד היא לרוחו של מפעלו המדעי, לא ללשונו. רוחו המדעית של פרויד היא הבסיס השני המחזק את פרשנות-היתר שלי.

ⁱ Bernfeld 1951: 211

ⁱⁱ ראו הצגות קליניות בספרי הפסיכיאטריה האלה: Meynert 1968 (1885); Wernicke 1894; Krafft Ebing 1879; Kraepelin 1905, 1901, etc.

ⁱⁱⁱ חשוב להדגיש כבר כאן שהטענה המרכזית המוצגת בספר זה אינה שחדשנותו של פרויד מסתכמת בפיתוח גישה נרטיבית. סיפורי חיים הם אחת התופעות האמפיריות הרבות והמגוונות שחקר פרויד, והיא המאפיינת את התקופה הנחקרת בספר זה.

^{iv} זהו מאמר שפרסם פרויד ב-1926: Die Frage Der Laienanalyse. Unterredungen mit einum Unparteiischen, GW XIV: 207-296

^v מצב שבו הישן מתערבב בחדש הוא מצב נורמלי בתקופות מעבר בהתפתחות המדע, ראו קון, 2005, עמ' 101-53.

^{vi} ראו Van de Vijver and Geerardyn 2002 ומאמרי: Haimovich 2002: 207-215. קון תיאר מצבים טרום-מהפכניים במדע, כמו זה שאני משרטט בספר זה, וכינה אותם תקופות מעבר בין הפרדיגמה הישנה לפרדיגמה החדשה. תקופות אלו מאופיינות במאבק בין שני המודלים, כשהבעיות מטופלות לפעמים על פי

פרוייד והפסיכיאטריה/ על "מחקרים בהיסטריה" / מאת: שאול חיימוביץ'

כל הזכויות שמורות להוצאת רסלינג © הפרק מועלה באתר האיגוד לפסיכותרפיה בהסכמת ההוצאה

המודל הישן, לפעמים על פי החדש. קון סבר שהמעבר איננו תהליך מצטבר ואיננו מושג דרך הרחבת הפרדיגמה הישנה או הכללתה בחדשה. המעבר מתרחש באמצעות שחזור של השדה המדעי על בסיס עקרונות חדשים המשנים עקרונות תיאורטיים, שיטות ויישומים יסודיים של הפרדיגמה הישנה (קון 2005: 144-146). בספרי זה מתואר השלב הראשון במעבר מהפכני מהסוג הזה.

^{vii} .ראו אקו 2007.

^{viii} .ראו מאוחר יותר (פרק 1) על הבדלה דומה הקיימת אצל Fulford et al. 2006

